

במבט אחר: חינוך לשלום דרך דימויים חזותיים

פרויקט חינוכי בפיתוח המרכז לחקר החינוך לשלום, אוניברסיטת חיפה
צוות מחקר ופיתוח: גב' גליה שפירא, ד"ר הללי פינסון, ד"ר חגי קופרמינץ

רקע: חינוך לשלום והקונפליקט הישראלי/יהודי-פלסטיני

הקונפליקט הישראלי-פלסטיני והקונפליקט בין יהודים לפלסטינים אזרחי ישראל, הינו קונפליקט עמוק ומושרש הבנוי על שלילה ודה-לגיטימציה של "האחר". שימורו של קונפליקט זה כקונפליקט מרכזי בהווה של כל הקבוצות המעורבות בו הינו תוצאה לא רק של מעגל האלימות הבלתי פוסק בין ישראל לרשות הפלסטינית והאלימות הפוליטית בין יהודים ופלסטינים אזרחי ישראל. מצב הסכסוך משתקף ומעוצב באמצעות נרטיבים היסטוריים-לאומיים, העומדים פעמים רבות בסתירה ותחרות זה לזה, והמשחקים תפקיד מרכזי בחייהם ובגיבוש הזהות הקולקטיבית של שתי הקבוצות. לדוגמא, אתוס מרכזי בנרטיב והתרבות הלאומית היהודית והפלסטינית הינו הקשר בין עם ואדמה והחשיבות של מושג האדמה. המאבק על ארץ ישראל/פלסטין, לא פחות מהיותו מאבק טריטוריאלי, הינו מאבק על זהות, נרטיבים ועל הפרשנות "האמיתית" של ההיסטוריה. תפישה זו של הקונפליקט היהודי-פלסטיני מקבלת חיזוק ממחקרים על עיצוב הזהות הפוליטית (לאומית ואזרחית) בקרב בני נוער ישראלים. הבנה של מאפייני הקונפליקט ואופיו הזהותי-נרטיבי, מדגישה את האתגר העצום שבמשימה של השגת פשרה וקבלה הדדית. אנו סבורים שהמודלים החינוכיים הקיימים תחת השם הכללי "חינוך לשלום", אינם מספקים את הצורך להתמודד בצורה אפקטיבית עם הפנים השונות של הקונפליקט תוך כדי יצירת אפשרות של הידברות אמיתית שתשאיר את חותמה לאורך זמן על בני הנוער.

הגישות החינוכיות הקיימות בנושא החינוך לשלום מתבססות לרוב על שני מרכיבים. הפן הקוגניטיבי מתאפיין בלמידה ודיון בטקסטים שונים העוסקים במגוון נושאים הקשורים לסכסוך ולדילמות השונות המאפיינות אותו. תלמידים נחשפים ומתמודדים בצורה אינטלקטואלית עם היבטים של הסכסוך, כפי שהם באים לידי ביטוי בתחומי דעת שונים – היסטוריה, גיאוגרפיה, דמוגרפיה, אזרחות וכו'. חשיפה זו מהווה נדבך חיוני ביכולתם של התלמידים להבין את מורכבות יחסי העמים ולרכוש כלי ניתוח וביקורת. ההתמודדות האינטלקטואלית מלווה באתגר רגשי משמעותי. הפן החווייתי במסגרת המודלים הקיימים של חינוך לשלום, מתאפיין במפגשים מאורגנים של בני נוער יהודים וערבים, כדוגמת אלה הנערכים בגבעת חביבה או בנווה שלום. אופי המפגשים שונה מאתר לאתר, אך לרוב אלה מפגשים קצרי מועד, מצומצמים בהיקפם ומנותקים ממצייאות החיים היומיומית של המשתתפים משני הצדדים. מחקרי הערכה של מפגשים אלה מראים כי למרות הישגים משמעותיים בשינוי עמדות או טיפוח יכולת אמפתיה כלפי הצד השני, השפעות המפגשים הינן קצרות-מועד, דועכות למול מציאות עויינת ואינן מוכללות לכדי שינוי משמעותי בתפישותיהם וזהותם של בני הנוער. פרויקט זה בא להתוות תפישה פדגוגית ייחודית, דרך למידה התנסותית ושימוש באמנות ובטכנולוגיות מתקדמות, ככלים ליצירת ופיתוח דיאלוג משמעותי ובונה בין הקבוצות.

תפישה פדגוגית

על מנת ליצור דיאלוג משמעותי ובונה בין הקבוצות, פרויקט זה מאמץ תפישה פדגוגית הוליסטית, שבבסיסה שלושה עקרונות מרכזיים: הלימוד והעיסוק הישיר בלב ליבו של הקונפליקט, למידה על האחר דרך למידה על העצמי והקבוצה, ולמידה באמצעות פרויקטים.

פדגוגיה של קונפליקט: פעמים רבות אנחנו נתקלים בתוכניות לחינוך לשלום אשר מתוך הניסיון לגשר על המחלוקות בין הצדדים, נמנעות מלהתייחס ולגעת בנושאים שנויים במחלוקת. התפישה המנחה פרויקט זה היא, כי לא ניתן להגיע לדיאלוג אמיתי ובונה מבלי לגעת בלב ליבו של הקונפליקט ובמאבק על הזהות והנרטיב ההיסטורי, כולל נגיעה ביחסי הכוח הטמונים בבסיסו. אנחנו סבורים כי לא רק שהעיסוק בנושאים אלו עשוי לקדם הבנה עמוקה יותר ומשמעותית של "האחר", אלא, עצם הדיון,

למשל, במושגים כגון הקשר עם-אדמה והמרכזיות של האדמה בנרטיב של שני העמים, יכול להדגיש את המשותף בין שתי הקבוצות, להביא לפיתוח תפישות חלופיות לקונפליקט.

הכרת האחר דרך הכרת העצמי: עיקרון נוסף העומד בבסיס המשנה הפדגוגית של פרויקט זה הוא התפישה כי הדרך לפיתוח תפישה מורכבת של "האחר" עוברת דרך הכרה ועיסוק במושג ה"עצמי" ובזהות הקבוצתית-קולקטיבית. רק מתוך פיתוח תפישה מורכבת של ה"אני" הפרטי והקבוצתי, והיכולת לבטא זהות זו באופן מגוון, יצירתי ומתוך עמדה של ביטחון בזהות העצמית, מתפתחת גם היכולת לקבל את זהותו של ה"אחר". על כן, נקודת ההתחלה של פרויקט זה היא העצמת המשתתפים דרך למידה וחקר של הנרטיב הפרטי והקבוצתי באמצעות מיומנויות חדשות ומגוונות, כצעד ראשון בדרך להכרת ה"אחר".

למידה באמצעות פרויקטים: העיקרון השלישי העומד בבסיס הפדגוגיה של פרויקט זה הוא עיקרון הלמידה באמצעות פרויקטים. התלמידים בתוכנית זו לא ילמדו רק באופן פסיבי, אלא גם יתנסו, יחקרו וייצרו ידע חדש ותוצרים ממשיים באמצעות כלי יצירה אמנותיים וטכנולוגיים. המטרה היא בראש ובראשונה להעצים את התלמידים ולאפשר להם לפתח ולהשתמש במיומנויות חדשות שהם ירכשו במהלך הפרויקט. אנחנו מאמינים כי הלמידה באמצעות פרויקטים והאופן בו היא מעצימה את התלמידים, משלימה את העיקרון של פיתוח העצמי כדרך להבנת האחר, ויחד עם החוויה המשותפת אותה מספקת העבודה על פרויקט משותף, נותנת בסיס איתן ליצירתו של דיאלוג משמעותי ונמשך.

השימוש באמנות בחינוך לשלום: צילום ודימויים אישיים ולאומיים

הנסיין המעשי והעדויות המחקרית מראים כי יש לשאוף ל"חריש עמוק" חינוכי ולכונן מסגרות התנסות חווייתיות ארוכות-טווח, שיציעו לתלמידים תמיכה הולמת בתהליכי הלמידה המורכבים העומדים בפניהם. שילוב נכון של פעילויות אמנותיות, ובייחוד מתחום הצילום, בחינוך לשלום יכול לתת מענה לצורך בעיבוד חווייתי, יצירתי ומשמעותי של נושאים רגישים ומורכבים. אמצעי ההבעה האמנותיים נותנים בידי התלמידים כלים לבחינה של זהותם העצמית, של הסביבה החברתית-תרבותית בתוכה הם פועלים ושל עמדתם כלפי מגוון הדילמות הכרוכות בחיים במצב של סכסוך לאומי אלים ומתמשך. אין די בחשיפה פסיבית או במפגש חטוף עם ה"אחר". על מנת לעודד תהליכי שינוי אמיתיים והתמודדות רצינית עם מציאות תובענית, יש צורך לא רק בכלי חשיבה וניתוח אלא גם בכלי יצירה והבעה. הביטוי האמנותי בהקשר זה מאפשר עידון וריכוך של המפגש הישיר עם תכנים כואבים והעצמה של בני הנוער המבקשים הכרה והבנה של מציאות חייהם, על החששות, התקוות, הקשיים והחלומות המרכיבים את פסיפס זהותם.

הפרויקט ממשיך מסורת ארוכה של שימוש בצילום כאמצעי מבע אישי וחברתי, שדרכו ניתן לבחון את המציאות, לאתגר את המובן מאליו ולבחון כיוונים חדשים ופתרונות יצירתיים. הצילום הוא שפה אוניברסלית המציעה מצד אחד חשיפה ועיבוד של דימויים אישיים וקולקטיביים המאפיינים את המציאות הנוכחית, ומצד שני ביטוי לדמיון יוצר של דימויים חדשים ואפשרויות החורגות מהמגבלות והקבועות של מציאות זו. הדימוי הצילומי אינו בחזקת "תמונת מצב" או דיוקן נייטרלי של המציאות; הוא מייצג נקודת-מבט אישית, זווית ראייה ייחודית ודרך התבוננות ופרשנות. בחירת הנושאים לצילום, ניתוח הדימויים החזותיים ושימוש יצירתי בתכנים העולים מהם מהווים כלים דינמיים ובעלי עוצמה להבנה ועיצוב של המציאות. פרויקטים רבים ברחבי העולם מדגימים את הפוטנציאל הגלום בשימוש במדיה בכלל, ובצילום בפרט, ככלי הבעה והעצמה של בני נוער המתמודדים עם מציאות של אלימות, אי-שוויון, עקירות ופליטות, אי-צדק חברתי, ודעיכה תרבותית. הנגישות של צילום דיגיטלי והטכנולוגיה הממוחשבת של עיבוד ויצירת דימויים חזותיים, בשילוב עם מודלים תיאורטיים ופרקטיים מתחום הפוטו-תרפיה, החקר המדעי היוזואלי ומסורת הצילום המעורב-חברתית נותנים בידינו מגוון עשיר של אמצעים פדגוגיים לבניית מסגרות למידה חדשניות, רלוונטיות ומתאימות לעולמם של בני הנוער.

פעילויות

מגוון הפעילויות המתוכנן במסגרת הפרויקט מכיל כלים לחקר עצמי, להיכרות עם האחר, לניתוח והבעה של זהות אישית, חברתית ולאומית, במסגרות לימודיות חד-ודו-לאומיות. התלמידים

יצלמו את עצמם וסביבתם, יאספו דימויים צילומיים ממקורות כגון האלבום המשפחתי, ארכיונים של תמונות (בין השאר, ארכיונים של צילומים ישראלים ופולסטינים שיוכנו במיוחד לפרויקט זה, כגון ארכיוני הצילומים של יהושע זמיר ואלדד רפאלי), עיתונות ומדיה. הם ינתחו וידונו במשותף במשמעות הדימויים, בהיבטים פסיכולוגיים, חברתיים ותרבותיים המשתקפים באופן בו הדימויים מבטאים, מפרשים ומעצבים את המציאות. לימוד השפה הצילומית וחשיפה למקורות תרבותיים ואמנותיים העוסקים בדימויים המרכזיים של הנרטיבים הלאומיים, יאפשר לתלמידים לקשר ולהרחיב את הדין העיוני בנושאים היסטוריים ואקטואליים.

לאחר בחינה וביטוי של הזהות עצמית, יעסקו התלמידים במשימות חקר של מציאות חיו וסביבתו של ה"אחר", של הצד השני, דרך חשיפה לדימויים עצמיים שיצר הצד השני, דרך צילום של חבריהם מבתי הספר של הלאום השני, תוך כדי בחינה מעמיקה והולכת של נקודות דמיון ושוני העולות מהאופן שבו כל צד רואה את עצמו ואת האחר. חשיפה והיכרות זו, באמצעות הדיוקן העשיר שבו כל צד מביע את עצמו, תרבותו וערכיו, יוביל לאפשרות של עבודה יצירתית משותפת שבה יבחנו התלמידים במשותף את יכולתם ליצור דיוקן משותף או לדמיון דימויים חדשים למערכת היחסים הסבוכה השוררת ביניהם. השפה הצילומית תשמש לבניית מרחב שיח חדש ו"סביבת שלום" כמשקל נגד למציאות הנוכחית של הפרדה והסתגרות מאחורי חומות פיזית ומטליות. תוצרי העבודה החד-לאומית והפעילות המשותפת יוצגו בתערוכות בבתי הספר, בגלריות, במוזיאונים ובמרחבים ציבוריים אחרים כאמצעי להרחבת מעגל השיח וההבנה ההדדית.

סביבות למידה עתירות-טכנולוגיה

מעבר לשימוש בכלים אמנותיים ובעיקר צילום לצורך הלימוד על העצמי ו"האחר" וליצירתו של דיאלוג משמעותי, פרויקט זה משלב גם טכנולוגיות תקשוב מתקדמות. עיצוב סביבות למידה מתקדמות נועד: (1) להעניק לתלמידים התמחות ב"ארגז כלים" נוסף באמצעותו הם יכולים לבטא את עצמם וליצור דיאלוג עם ה"אחר"; (2) לפתוח ערוץ תקשורת חלופי לשיח האלים המאפיין את הקונפליקט, באמצעות אתרי אינטרנט, בלוגים וחדרי צ'ט; (3) להתחבר לאופנויות תקשורת הרווחות כיום בקרב בני נוער, המורגלים בשימוש שגרתי בתוכנות כגון ICQ ו MSN. תיעול אמצעים אלו, המצויים במילא בשימוש נרחב בקרב בני נוער, עשוי להקל על המשימה הלא פשוטה של יצירת דיאלוג משמעותי בין בני נוער משני עברי המתרס.

מחקר ופיתוח

חדשנותו של פרויקט זה טמונה גם בשילוב של מחקר הערכה משתתפת המתמשך לאורך כל חלקי ורבדי הפרויקט. המחקר המוצע כאן שונה משמעותית מתפישות הערכה קיימות, המסתפקות בדרך כלל בהערכה לפני ואחרי תכנית ההתערבות. הפעילות המחקרית בפרויקט זה תהווה חלק אינטגרלי מהפרויקט ותתקיים לכל אורכו, תוך שילוב של שיטות מחקר כמותיות ואיכותניות. המחקר יכלול מספר רבדים ויתמקד בהערכת הפעילות, ניתוח התוצרים של הלמידה באמצעות פרויקטים, ותהליך פיתוח ושינוי העמדות בקרב התלמידים משתתפי הפרויקט. סוג זה של מחקר הערכה לא רק יספק משוב מידי ומתמשך על הפעילות החינוכית לאורך כל הפרויקט, אלא יהווה בסיס, בשלב מאוחר יותר, לפיתוח חומרי למידה להפצה רחבה יותר במערכת החינוך.